

Bir Nevruz Hatırası (20.03.2017 – 25.03.2017)
Zaqatala'nın İncisi: Mamrux ve Saxurlar

Oğuz Kağan BAYRAKDAR*

Başkent Bakü'ye 420 km mesafede olan, deniz seviyesinden 535 metre yüksekte, Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yer alan Zaqatala şehri,123.000 kişiden ibarettir. İsmi hakkında iki yaygın rivayet vardır, bunlardan biri sakatala (sak düzü) diğeri ise Zekeri Tala (Zekeriyya'nın düzü) açıklamalarına dayanmaktadır.

* Bakü Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, oguzkaganbayrakdar@outlook.com.

Geliş T. / Received Date: 30/03/2017 Kabul T. / Accepted Date: 21/04/2017

20.03.2017 tarihinde saat 10.00 sularında otobüs ile Bakü'den, bu şehri ve şehrin barındırdıklarını, zamanımız yettikçe görmek için yola çıktık. Yolculuk esnasında, özellikle Şeki (Azerbaycan'ın bir diğer kadim şehri)'ye yaklaşıttan sonra doğanın dönüşümüne yavaş yavaş şahit olunuyor. Sarı ve kahverengi olan, cömert bir şekilde yeşile dönmeye başlıyor. Tam o esnada, eğer kulağınızda tambur ile icra edilen bir Avar müziği var ise, kendinizi çok daha iyi hissedeceksiniz. Takriben 6 saat devam eden yolculuğumuzdan sonra Zaqatala rayonuna ulaştık. İlk dikkatimi çeken, azametli dağların görüntüsü oldu. Hemen Karadeniz bölgesine ne kadar çok benzediğini düşündüm. Etrafa kısa kısa göz gezdirdikten sonra, bu güzel ve doğal şehrin gelişmesi, daha da ileri gitmesi için biraz daha zamana ihtiyacı olduğunu düşündüm. Lakin bu, şehir tanımına göre değişken bir ifadedir. Köye giden vasıtanın kalkacağı durağa varıp, aracın gelmesini beklerken, insanların genelde birbirlerine benzediğini fark edip, aralarında sakal bırakan tek kişi olarak kendimi gördükçe hem gülümsedim hem de arkadaşşıma bunun yanlış bir şey olup olmadığını sorma gereği hissettim. Köy dolmuşu gelince binememe ihtimaline karşın hızlı şekilde araca kendimizi atıverdık. Mamrux (Mamruh) olarak adlandırılmış, cennetten bir parça olan, ekseriyetle saxur (Sahur) halkının yaşadığı, kendi öz dilleri saxurcanın (sahurca) konuşulduğu köye varmak için sırasıyla Yuxari Tala, Muxax, Çobankol, Gözbarax köylerini geçtik. Yolculuk esnasında, etrafı izlemekten, ne kadar çok gittiğimizin farkına varamamıştım. Dağlar vardı ufuklarda beyaza bürünen, düzlükler vardı üzerinde küçük ama temiz çayların aktığı. Ağaçlar vardı, dokunulmamış ve tarihe şahitlik eden. Kısacası, dolmuşun küçük penceresinden dışarı bakmak bile, hayal dünyamın ötesinde bir doygunluk ve huzur yaşattı bana. Fiziksel ve kültürel malumatlardan önce, Saxur halkı ve dilleri hakkında kısa bilgi vermek zaruridir.

Saxurlardan ilk defa VII. yüzyılda Gürcü ve Ermeni kaynaklarında " Tsakhaik" olarak bahsedilir. Araplar tarafından Kafkas Albanya'sının işgalinden sonra, Saxurlar yarı bağımsız bir devlet oldu. XI. yüzyıldan önce çoğunlukla hıristiyan olan Saxurlar, islama geçiş yaptı. 15. yüzyılda bazı Saxur grupları bugünkü Zaqatala bölgesindeki dağların güney bölgelerine doğru harekete başladı.

Saxur (Sahur) adı Sa-Od ve Xur-Kend kelimelerinin birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. İsminden de anlaşıldığı gibi "Od Halkı" (Ateş Halkı) anlamına gelmektedir. Azerbaycan'ın Qaz, Zaqatala, Bakalen ve ayrıca Dağıstan'ın Rutul şehrinde yaşayan Saxurların sayıları otuz binden çoktur. Dini olarak sünni Müslüman olan Saxurlar, Dağıstan'ın 13, Azerbaycan'ın ise 16 köyünde meskunlaşmışlardır. Muxax (7,2 bin), Suvagil (5,5- 6 bin), Qargay, Kelel, Eli-Bayramlı (3 bin), Mamrux (2,1 bin), Sabunçu (2 bin), Qum (1,5-2 bin), Mişleş (7-7,5 bin), Çınarlı (1,2 bin) Lekit=Kötüklü (1,2 bin), Ağdam-Kelem, Qas, Elesger,

Ağyez (1- 1,5 bin) gibi Azerbaycan'ın yerleşim birimleri, günümüzde saxurların yaşadığı yerlerdir. Saxur dili (Sahurca) ise Dağıstan ve Azerbaycanda konuşulan, esasında Zaqatala ve Qax şehirlerinde yaygın olan dildir. Üzerinde ilk ilmi çalışma 1895 yılında alman dil bilimci Roderich von Erckert tarafından yapılmıştır. 1913'cü yılda ise Arthur Dirr dilin ilk dilbilgisi kurallarını düzenlemiştir. Kafkasya da hristiyanlığı ilk kabul eden halk olan Saxurlar, Arapların islamiyeti yaymalarına engel olmaya çalışmışlardır. 1562 yılında Osmanlı imparatorluğunun desteği ile Ali Sultan, Saxur Sultanlığını kurmuştur. Başkenti ise Dağıstan'ın Rutul şehrinin Saxur köyü olmuştur. Daha sonrasında merkez İlisu'ya geçmiş ve İlisu Sultanlığı olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Sultanlık, Şeki hanlığının etkisi altındaydı ve XIX. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.

Bu genel malumatlardan sonra, bu kadim halkın yaşadığı yerlerden biri olan Mamrux köyü ve insanları hakkında bilgi vermeye başlayabiliriz. Dolmuştan iner inmez, içime çektiğim temiz hava başımı döndürme derecesindeydi. Büyük şehirde yaşamının pişmanlığını hep böyle vakitlerde yaşıyor insan. Birkaç saniye duraksadıktan sonra, eve yürümeye başladık. Yürüdükçe, etrafı seyrediyor, hiç bozulmamış kendine münhasır bu köyü gördükçe, mutlu oluyordum. İlk dikkatimi çeken, tamamı Saxur olan bu köyde, tüm evlerin, çiftlik evi mantalitesi ile düzenlenmesi, iş bölümü alanlarına sahip olmasıydı. Özel sınırlar ile birbirinden ayrılan, bahçelerinde özellikle ceviz olmakla birlikte bir çok meyve ağacının bulunduğu bu evler, kah eski ahşap mimari özelliğini gösteriyor, kah da yeni betonarme görünümünde. Lakin çoğunluk, beni gördükçe mutlu eden eski, bozulmamış mimari idi. Büyük giriş kapısı bulunan, üstte bahsettiğim gibi kendi içinde özel bölümleri (odunluk, ağır gibi) olan bu evlerin tuvaletlerinin hepsi dışarıda (bu özellik Türkiye'nin çoğu köylerinde olan bir uygulamadır) ve bu evlerde dağdan gelen, temiz, bir o kadar da güzel tadı olan artezyen su kullanılmakta. Evlerde ayrıca, ekmekleri pişirmek için tandır da bulunmaktadır.

Hayvancılığın, insanların hayatları için önemli bir rol oynadığı bu köyde büyük ve küçükbaş hayvanları günün her vakti sokaklarda görmek mümkün. Onun harici nadiren de olsa atlara rastlanmaktadır. Tavuk ve hindiler de bu doğal yaşamın bir parçası haline gelmiş bulunuyorlar. Peynir, yoğurt, tereyağı, yumurta, ekmek gibi temel besin kaynakları doğal bir şekilde üretilmektedir bu köyde, lezzetleri ise çok nadir yerlerde bulunabilecek kadar hari-kaydı.

En çok gördüğüm ağaç çeşidi fındık, ceviz ve kestane idi. Ormanlar ise meşe ağaçları ile kaplıydı. Trabzonlu biri olarak, fındık ağacı gördüğüme çok

şaşırdım, ağaçların büyüklüğünü gördükçe daha da taaccüblendim. Trabzonda fındık ağaçları genelde 3 metre civarı olurken, burada ortalama 7 metre civarı. Sovyet döneminden kalma fındık bahçelerinin varlığı ise gerçekten benim için oldukça dikkat çekici idi. Fındığın yanında, her yerde ceviz ağaçlarını görmek mümkün.

Bu eşsiz doğanın yanında bahsedilmesi zaruri olan şeylerden biri de yemeklerdir. Beş gün kaldığım Mamruş'da her gün ayrı güzel lezzetleri tatma imkânı buldum. Saxur (Sahur) toplumunun kendine özgü, zengin bir mutfağı

var. Etin tadının güzelliği, insanların kabiliyeti ile birleşince karşımıza gerçekten enfest yemekler çıkmakta. Kısaca saxur yemeklerinden bahsedecek olursak:

1) Aqinger, 2) Xink'albı, 3)Gırtısbı, 4)Ts'int'bı,Çubalbı, 5) Xekkaaşıkvana Plav,

6) Nigoziy, 7)K'at'eykan T'elebi, 8)Gomba, 9)Maxara, 10) İçınavur, 11)Kek-kuni Çurina Yık, 12)Ç'ader

Bu yemeklerin fotoğrafları bu yazının sonuna eklenecektir. Onun harici Türkiye'de kışniş olarak bilinen, maydonoza benzer bitki yemeklerin olmazsa olmaz baharatı diyebilirim. Buna ek olarak, Mamrux'da dağın tepesinde yetişen xalyar (halyar) isimli bitki de, bölge de hem çok değerlidir hem de oldukça lezzetlidir.

Xalyar (Hal-yar)

21.03.2017 sabah erken saatlerinde, beni köyü Mamruxa davet eden arkadaşım, aynı şehrin Dağlı (eski ismi Eli Bayramlı) köyünde yaşayan bir diğer

arkadaşımızı, nevrüz bayramı münasebeti ile ziyaret ettik. Dağlı köyüne ulaşmak için sırasıyla Zaqatala (Zakatala) merkezden bindiğimiz dolmuş ile Yuxari Tala, AşağıTala, Çüdüllübine köylerini geride bıraktık. Diğerlerine nazaran yeni kurulu bir köy olan Dağlı köyü de, diğer köyler gibi yemyeşil ve güzel bir doğaya sahip. Dolmuştan indikten sonra, karşıdan bir at arabası geliyordu, hemen yolun kenarında da küçük bir çay akıyordu. Eski filmlerde görmeye alışkın olduğumuz bu doğal yaşam, temiz havayla birleşip yine beni benden almaya yetmişti. Bu köy de, saxur köylerinden biriydi.

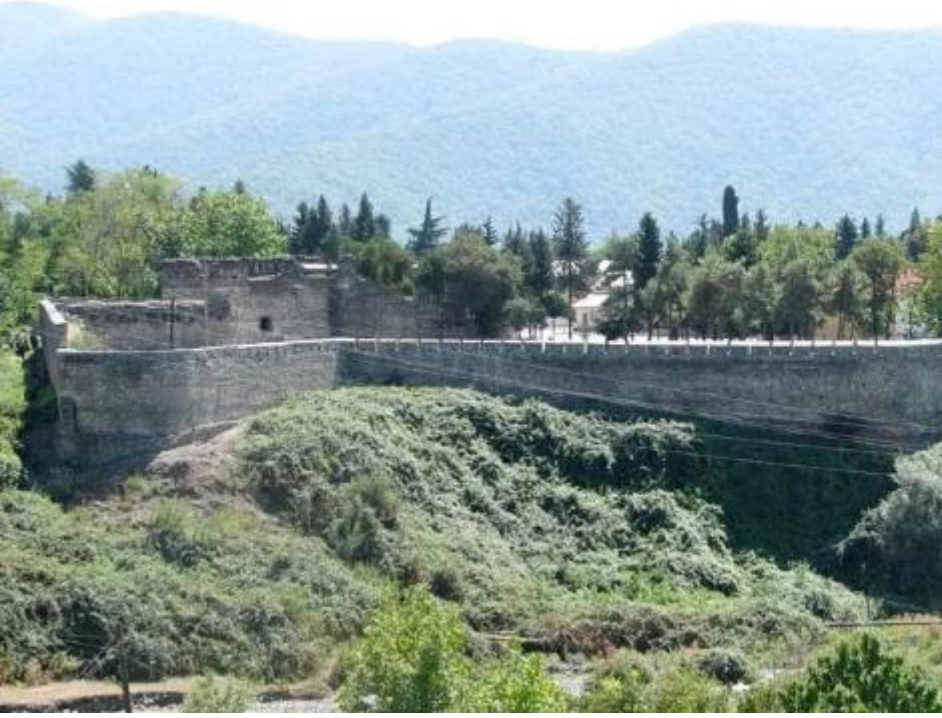
Arkadaşımızın ailesinin evine vardığımızda, Nevruza özel tatlılarla bezenmiş bir sofraya ile karşılaştık. Türkiye'nin aksine Azerbaycan'ın her yerinde Nevruz bayramı olarak kutlanır ve insanlar birbirleri ile bayramlaşıp, ziyarette bulunurlar. Sofrada ismini bilmediğim tatlılar, Nevruza özel hazırlanmış yumurtalar ve semeni mevcuttu. Türk halk kültüründe "yaşam otu" olarak bilinen semenin Azerbaycan'da Nevruz bayramı öncesinde ve sonrasında her yerde görülmesi mümkündür.

Nevruz Tepsisi

Tatlı ve çay ikramından sonra, çok çeşitli yemeklerin olduğu fevkalade güzel bir yemek sofrası ile karşı karşıya kaldık. Yemeklerimizi yedikten sonra ise, bizi konuk eden bu değerli insanlar geleneksel lezginka oyunlarını bize gösterdiler. Özellikle altını çizerek belirtmem gerekir ki, burada karşılaştığım, tanıştığım bütün insanların en değerli karakteristik özelliklerinden biri misafirperver olmalarıdır. Ben çoğu zaman Karadeniz bölgesi insanların misafirperver olma özellikleriyle övünürdüm, lakin buradaki misafirperverlik benim daha önce gördüğümün de ötesinde bir durumdu. İçten, samimi ve hiçbir karşılık beklemeden yapılan iyiliklerin sonu gelmeyen silsilesi...

Bu değerli insanlar ve şirin Dağlı köyünden ayrılıp merkez Zaqatala'ya döndüğümüzde, şehri gezmeye karar verdik. Arkadaşımın yardımı ile önce sessizliğin arasında sadece kuş seslerini dinleyebileceğin Dede Korkut parkına oradan da Zaqatala kalesine gittik. Zaqatala kalesi, 1830 senesinde Rus komutan İvan Paskeviç tarafından, yerel halkın bağımsızlık mücadelesini kırmak ve Rus İmparatorluğunun işgalci siyasetini kuzey Azerbaycan'da hayata geçirmek için kurduğu kaledir. Toplamda sekiz bin neferi barındıracak bir alana sahiptir. Kalenin içerisine girdiğimizde, etrafımızda birçok askeri garnizon ve istihkam alanları gördük. Kalenin manzarası ise nefes kesici idi, bir tarafta güzel Zaqatala şehri, diğer tarafta heybeli dağlar.

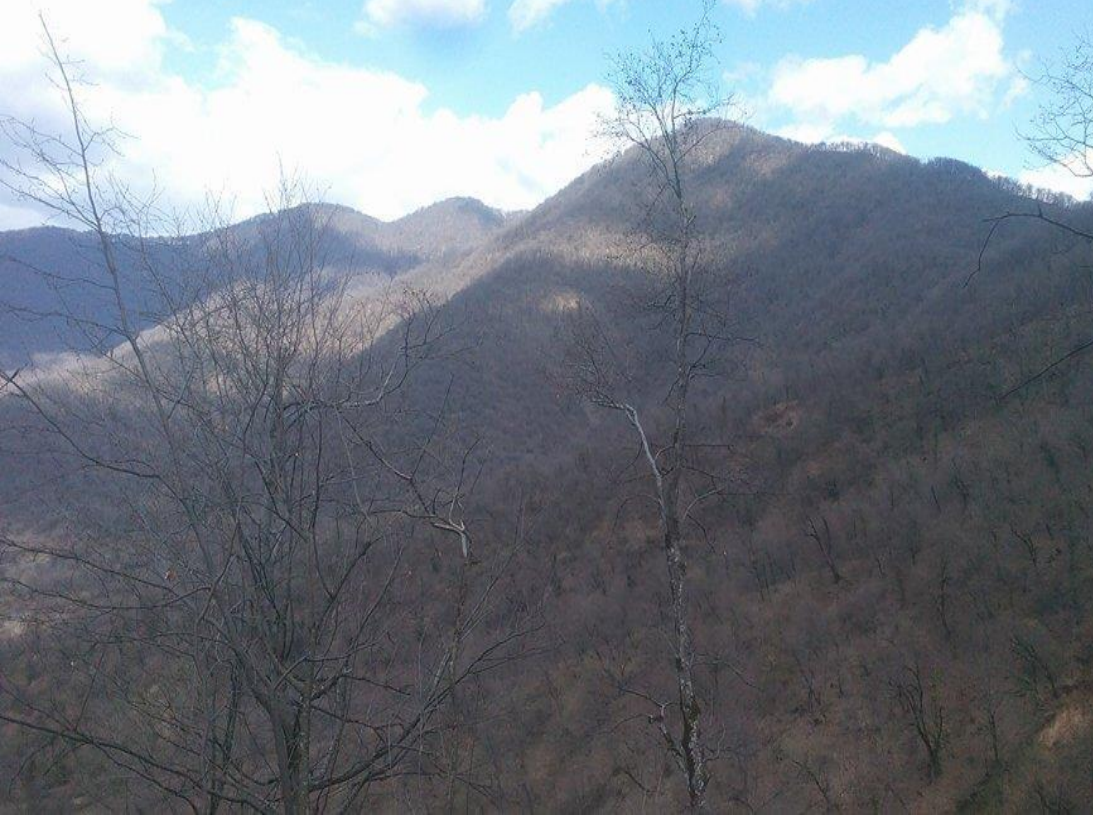
Zaqatala Kalesi

Zaqatala kalesinde takriben bir saat kadar vakit geçirdikten sonra, hemen bitişiğindeki Haydar Aliyev (Heyder Eliyev) parkına gittik. Bu parkın içinde, muhtelif bir çok ağaç ve sosyalleşme alanları mevcuttu. Mevsim, kışın sonları baharın başlangıcı olduğu için etraf tam olarak rengarek değildi. Yalnız her taraf kahverengi güzel yapraklarla doluydu. Yürürken sadece yaprakların hışırtısı ve kuşların sesini duyuyorsunuz. Ayrıca parkın içerisinde, Zaqatala kalesini yaptıрма emri veren İvan Paskeviç'in bir heykeli de bulunmakta. Bu park ziyaretimizi tamamlayıp şehir merkezine, oradan da hafif yorgun şekilde huzura, Mamrux'a doğru yavaş yavaş yol almaya başladık.

Kırsal bölgelerde, sessizlik ve temiz havanın etkisiyle sabah kalktığınızda kendinizi dinç ve enerjik hissedersiniz. Üzerinizde bir halsizlik olmaz, hele hayvan sesleri arasında, temiz havayı içinize çektiğinizde, aslında bu hayatın, şehir hayatı ile kıyaslandığında ne kadar eşsiz olduğunu idrak edersiniz. Mamrux'da da hayat en az bu kadar kıymetli idi. 22 Mart sabahı kalktığım da, kendimi tarif edilmez bir dinçlik ve mutluluk içerisinde buldum. Önce kahvaltı yapıp, sonrasında bölgenin yüksek dağlarından olan, bölge halkı tara-

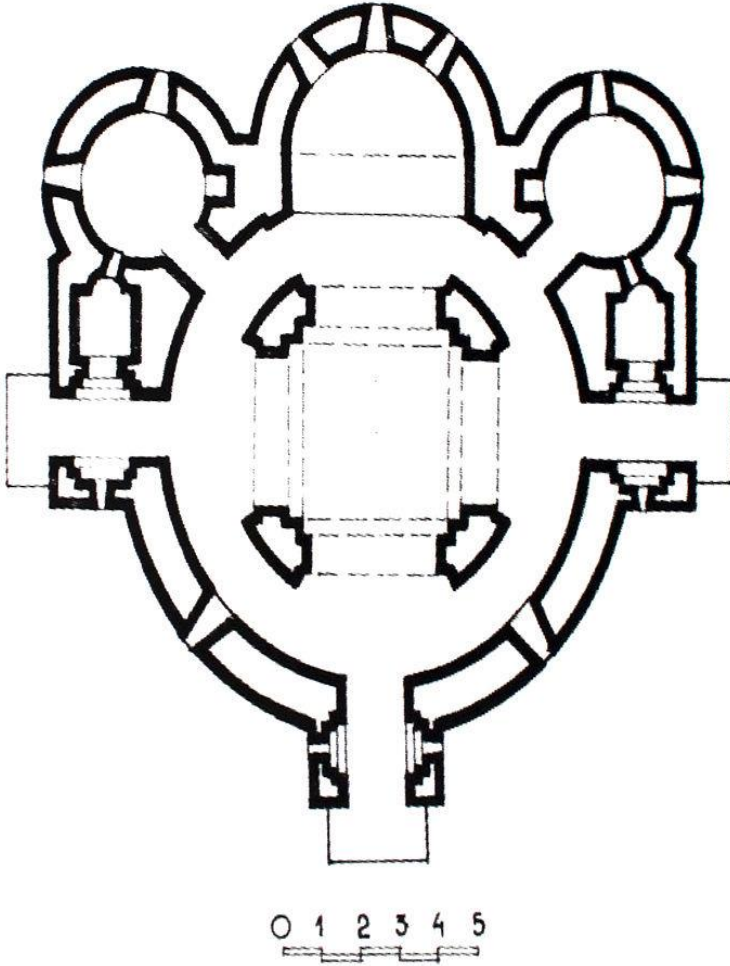
findan “meşe” olarak adlandırılan yere çıkacaktık. Hazırlıklarımızı tamamlayıp, gözümüzle gördüğümüz yüksek Armatay dağına doğru tırmanışa başladık. Kolay gibi görünse de oldukça zorlayıcı bir tırmanıştı. Lakin yukarıya çıktıkça, etraftaki manzarayı görmek bu zorlukları göze almaya değdi. Meşe ağaçlarından oluşan, havasında en ufak bir kirliliğin olmadığı, Dağıstan bölgesindeki dağların da görüldüğü sıra dışı güzelliğe sahip doğa harikası bir yer

Armatay dağının zirvesinde, üzerindeki tabelada “Peri Qalası” yazan ama umumiyetle “Mamrux Kilisesi” olarak bilinen kadim bir kilise bulunmaktadır. Ne zaman yapıldığı konusunda muhtelif mülahazaların olduğu, Mamrux’da Armatay dağının zirvesindeki bu yapı, IV. asırda Alban hükümdarı III. Mömün r- tarafından kiliseye çevrilmiştir. Bu kilisenin , ana binasından günümüze çok fazla bir şey kalmasa da, orijinal halini düşünürsek, mimari açıdan ne derece önemli olduğunu anlayabiliriz.

Mamrux kilisesinin mimarlık özellikleri güney Kafkas ve yakın doğunun merkezi kubbeli yapıları için karakteristik bir özelliğe sahiptir. Bu komplesten günümüze mabedin kalıntıları, kompleksi çevreleyen kale duvarlarının parçaları ve üç dairevi plana sahip kule ulaşmıştır. Güney, kuzey ve batı taraftan girişe sahip olan esas dairevi kilise binasına doğu taraftan altar hissesi birleşmiştir. Kilisenin girişleri büyük portallar şeklinde yapılmıştır. Kilisedağ ve Lekit dairevi mabetlerinden farklı olarak, Mamrux mabedinin mimarı farklı bir yol uygulayarak, yan odalar ve esas kilise binasının doğu duvarı arasındaki bölüme de duvar örerek ilave iki oda yapmıştır. Bu odalar kullanışlı olmasının yanında mimari bakımdan da son derece büyük bir öneme sahip olmuştur. Günümüze ulaşan, Peri qalasının kalıntılarını gördükten sonra, Armatay dağının zirvesinden, yavaş yavaş, doğanın ve manzaranın tadının çıkara çıkara aşağıya, Mamrux'a inmeye başladık. Henüz inişe başlamıştık ki,

yukarıda adını zikrettiğim Xalyar bitkisini tam da orada bulup topladık. Benim için tarif edilmez bir duyguydu bu gezinti, içerisinde beni mutlu eden her şeyi barındırıyordu. El değmemiş doğa, tarihe eşlik eden kalıntılar ve özgürlüğe uzanan cüretkâr dağlar. Eve vardığımızda kendimi oldukça yorgun hissettim, bir süre dışarı çıkmak istemedim. Bu yüzden geri kalan zamanımızda arkadaşım ile birlikte Azerbaycan Tavlası oynadık. Türkiye’de oynanan müşterek tavladan oldukça farklı ve eğlenceli. Zaqatala’nın Mamrux köyünde bulunduğum üçüncü günümde, yine temiz havanın etkisiyle dinç uyanmışım. 23.03.2017 tarihine takabül eden günün sabah vakitlerinde, güneş parlamakta, hayvanların sesi duyulmakta idi. Kahvaltımızı yaptıktan sonra, lale bahçelerinin olduğu, etrafında güzel bir çayın açtığı, etrafı meşe ormanlarıyla kaplı güzel Mamrux köyünde gezmeye başladık.

Sokaklarda gezdikçe tarihte kalmış hissine kapıldım. Gözlerimi evlerden, sokakların o güzelliğinden alamadım. Bir tarafta uzaya çıkmak için çırpınan modern dünya, diğeri tarafta kendi öz kültürünü koruyan, orijinal kalan ve dünyaya karşı direnen güzel Mamrux.

Sürekli mukayese yapıyordum. Kendi ülkemi, Avrupa'yı, Amerika'yı, İngiltere'yi ve geri kalan yerleri düşünüyordum. Gelişim ve medeniyet tanımının, insanlar daha doğrusu baskın olan güç tarafından nasıl da ortaya konulduğunu aklımdan geçiriyordum. Evet dünya değişti, zihniyet de değişti, eski olan gerici oldu yıkıldı ve tepki gördü, yeni olan, maddi değeriyle yargılandı. Materyalizm gibi sonu "zm" ile biten bir dünya akım girdi hayatımıza. Tek ihtiyacımız olan özümüzü korumaktı halbuki... Bir kültür, dünyaya karşı en büyük ve en güçlü kalkandır. Onun asimile olmasına izin verirsen, sen de özünü kaybedip asimile olursun. İşte Mamrux ve Zaqatala şehrinin diğer güzel köyleri, özünü muhafaza eden, geleneklerini idame ettiren, gizli ama değerli kalmış yerlerdi.

Arkadaşımınla beraber köyün sokaklarında gezdikten sonra, köyde bulunan II-IV. asırlara ait Alban Abidesi'ni ziyaret ettik. O devirlerde ibadetgah olarak istifade edilen bu abide Azerbaycan Medeniyet ve Turizm bakanlığı tarafından koruma altına alınmıştır.

Bu kadim abidenin hemen yakınında, XVII. asra ait olduğunu belirten tabele ile karşımıza eski bir mescid çıkmakta. Tekrar koruma altına alınan ve kapalı olarak muhafaza edilen bu mescidin giriş kapısının yanına Arapça olarak taş bir tablet yerleştirilmiş. Bu taşın hemen yanına ise, kim tarafından yapıldığını izah eden ikinci bir taş da mevcut.

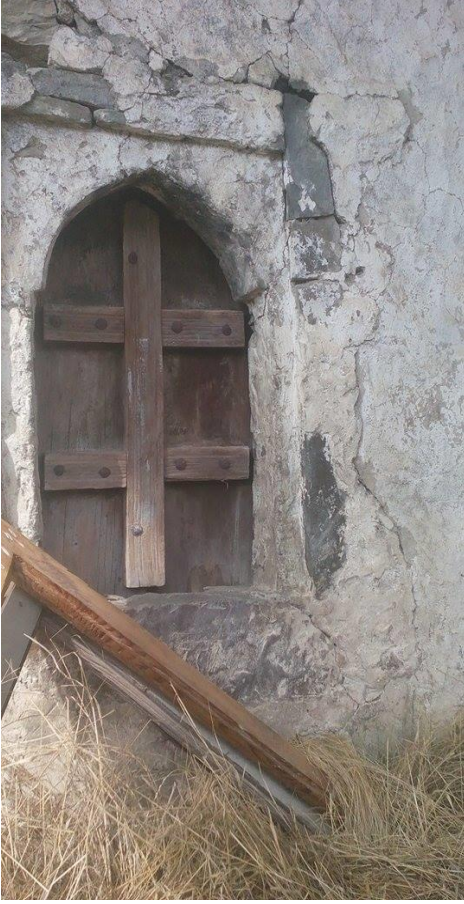

Besmele ile başlayan bu taş tablette, Bakara Suresi, 125. ayetten bir bölüm yer almakta ve devamında “ yazdı onu Şeyh ..evlatlarından Eyub b. Molla Mahmud fi 1235” yazmaktadır. Miladi takvime göre takriben 1819/20 senelerine tekabül eden bu tarih, bu mescidin, üzerinde yazan XVII. asra değil, XIX. yüzyılın başlarına ait olduğunu gösteriyor.

Bir üstteki taş tabletin hemen yanında, elle kazıldığını düşündüğüm diğer tablette ise, şunlar yazmakta: “ Kad fi bena hazel mescidi fi şehi’r-rabi’el-bab el-mücahid el-baisu’llah Ebu’l-Hayr imam el-harb Molla Muhammed b.Ab-dülkerim ve Muhammed Ali b. Şaban

İki kişi tarafından yapıldığı aşikar, kendine özgü mimari yapılanmaya sahip olan bu mescid, köyün merkezinde hala eski önemini korumaktadır. Her gün önünden onlarca insan geçmekte ve geçerken tarihe şahitlik eden bu dini yapıyı selamlamakta. Köye benim gibi ziyarete gelen her kişinin muhakkak uğradığı yapılardan biri.

Günlerin nasıl hızlı geçtiğinin farkına varamıyor insan. Dolu dolu geçmesine rağmen, bir o kadar da hızlı. Mamrux'da bulunuşumun dördüncü gününde, hava yine bizim tarafımızdaydı. Güneş cüretkarca tepede ışıldarken, özgürlüğümü tüm iliklerimde hissediyordum. Büyük şehrin getirdiği stress, gürültü, panik ve korku gibi dış uyarıcıların hiçbiri benimle değildi. Hissettiğim tek şey huzurdu. Artık son günün bilinciyle, işlerimizi daha da ağırdan alıyorduk. Kahvaltımızı yapıp çayımızı içtikten sonra, daha önce hiç denemediğim balık tutma girişimini burada denedim. Arkadaşımla beraber, nereden geldiğini görmediğim, köyün kenarından geçen küçük çayın kenarına gidip balık tutmaya başladık. Pek şansımız yoktu balık konusunda, lakin bu güzel yerde daha önce hiç denemediğim bir faaliyette bulunmak

benim için paha biçilmez idi. Balık girişiminden sonra eve geri dönüp günümüzün geri kalanını tavla oynayarak, odun taşıyarak geçirdik. Sınırlı ama sonsuz değere sahip günlerimizi tamamlayıp, 25.03.2017 tarihinde, sabah erken saatlerde otobüs ile Bakü'ye dönmek için yola çıktık.

Sadelik, doğallık, içtenlik, misafirperverlik... Bu gezimde tanışmış olduğum tüm herkesin ortak özellikleri olarak gözüme çarptı. Kapitalizmin hızla yükseldiği, insanlar arası iletişim ve her türlü ilişkilerin tamamen pragmatizme dayandığı "modern" dünyanın aksine bu köyler ve köyde yaşayanlar; insana, kültüre, doğaya değer veriyor. Bu geziden sonra, bir kültüre sahip çıkmanın ne denli önemli olduğunu anladım. Umuyorum her zaman eşsiz bir toplum ve kültür olarak kalacaklar...

SAXUR YEMEKLERİ

Hink'iler

T'ublen t'elebi

Xink'albı

Aqinger

Ts'int'bi

Maxxvarabi

Gırtsbı

Xekkaaşıkana plav

K'at'eykan t'elebi

Gomba

Nigoziy

Çubalbi